

Meer dan een beeld

gestoorde verhoudingen

Ton Quik

Uitgeverij IJzer
Utrecht

Inhoud

Voorwoord	7
I. <i>Dekoloniseren</i>	
1 Uit de schaduw	13
2 Coen en Colston	23
3 Claim je ruimte	35
II. <i>De grote Sociëteit</i>	
1 Eerbetoon	51
2 Komen en gaan of blijven	53
3 Hoofd en romp	63
4 Op stand	74
5 Monumentale propaganda	88
III. <i>Geloof in beelden</i>	
1 Het idoolargument	99
2 Wonderlycke afsmytinghe	109
3 Gulzige beelden	121
IV. <i>Beeldspraak</i>	
1 Zeg het met beelden	135
2 Breuken helen?	156
V. <i>Ruimte voor de kunst</i>	
1 Gestoorde verhoudingen	179
2 Plaatsbepaling	184
3 Publicipatie	198
4 Werken monumenten?	210
5 Zeggenschap en zeggingskracht	228
6 Ecologie	247

Noten	257
Bronnen	265
Register van beeldenmakers	271

Voorwoord

Beste lezer, heeft u wel eens een beeld vernield? Dan bent u interessant voor de wetenschap. Was uw bezigheid iconoclastisch of vandalistisch? U merkt het verschil aan de reacties. Wordt er gesproken over herstel en rechtsvervolging of heeft u een debat ontketend dat kan leiden tot het blijvend verdwijnen van het beeld? Het ligt eraan wie u tegenover zich heeft – de Spaanse inquisitie of de Hollandse opstandelingen. Beeldvernielers zijn contextgevoelig.

Het was fascinerend om te zien hoe de waardering voor de standbeelden van confederale generaals in de VS of van koloniale handelaren in Engeland veranderde toen de wereld in de jaren 2015-2020 werd geschokt door alledaags racisme. Tijdens de *Black Lives Matter* beweging bleek hoe steeds meer mensen die oude beelden schadelijk vonden. Beeldenstormers kregen gelijk. De autoriteiten onderkenden snel het belang van het weghalen van ‘foute’ beelden. De titel van dit boek is ontleend aan de studente die in 2015 bij het wegtakelen van een standbeeld in Kaapstad een papier ophield met de tekst *More than a statue*. Een beeld staat niet op zichzelf; het is een vooruitgeschoven post van maatschappelijke opvattingen. Tegenstanders voelen de *impact* van beeld en standplaats en daarmee de bedoeling van de oprichters vaak scherp aan. Alleen al daarom is het belangrijk om het komen en gaan van beelden als twee momenten van één beweging te zien.

Dit boek gaat over de simpele vraag “Wat is het juiste beeld op de juiste plaats?” Eeuwenlang was er een min of meer vaste relatie tussen een beeld en de standplaats, een ‘logica van de locatie’. Het beeld was dienend aan een overheersend verhaal. Aan die vanzelfsprekendheid kwam een einde langs twee breuklijnen: maatschappelijke ontwikkelingen achterhaalden de boodschap en de kunstenaars plooiden zich niet langer naar de rol

van *his master's voice*. Het loslaten van de dienstbaarheid van de openbare kunst voltrok zich tamelijk laat, na de Tweede Wereldoorlog. De kunst kreeg een nieuwe functie, het verbijzonderen of veraangename van de omgeving. Dat is niet hetzelfde als autonomie; kunst in de publieke sfeer is meestal nog opdrachtwerk. Het genre standbeeld leek ten dode opgeschreven of uitgestorven. En dan namen mensen uit kringen die nooit eerder een standbeeld oprichtten het initiatief tot de heropleving van de herdenkingscultuur en kozen kunstenaars voor sociaal-emotioneel engagement.

Onze publieke ruimten zijn plekken geworden waar meningen botsen. Consensus is ingeruimd voor meerstemmigheid, exclusie voor inclusie. Beelden kunnen niet naar ieders zin zijn. Het verdwijnen van een eenheidscultuur beïnvloedt ook de opvattingen over erfgoed, want 'behouden' is niet langer de enige optie. Erfgoedautoriteiten spreken onomwonden over drie mogelijkheden: bewaren, verwijderen of aanpassen. De beleidsinstrumenten van de overheden zijn zoekende naar de beste antwoorden op de turbulentie van vandaag. Waar ligt de prioriteit, bij het maatschappelijk debat of bij de zorg voor de kunstwerken? Beeldverstoringen leggen sociale spanningen bloot. Het maken en het breken van symbolen – want dat zijn beelden – is een heftig proces, waarbij de esthetische dimensie vaak bijzaak is. De spanning tussen die ziens/zijnswijzen ligt aan de grondslag van dit boek.

Het beeld of de voorstelling, dat is de vraag. Het Nederlandse woord 'beeld' heeft de elasticiteit om in betekenis te kunnen verschuiven van object naar mentale voorstelling en andersom. Die polysemie komt van pas als het beeld wordt aangezien voor de man, maar evengoed als kunstenaars een voorstelling moeten vinden voor de verbeelding van abstracte zaken als 'slavernij-verleden'.

Onze tijd kent een ongekende diversiteit aan kunst op straat. Omdat processen als het breken en maken van betwiste beel-

den, de verspreiding van de moderne kunst en de verandering van de herdenkingscultuur gelijktijdig voortgaan en niet los van elkaar gezien kunnen worden, heb ik me tot taak gesteld ze samen te behandelen. Op het gevaar af te veel appels en peren op de grote hoop te gooien, koos ik voor een *transhistorische* aanpak, vooral in de eerste vier delen van dit boek. Elk deel heeft een eigen thematisch accent. Deel I, *Dekoloniseren*, behandelt de controverses over de 'koloniale' beelden en de opkomst van de slavernijmonumenten. Deel II, *De grote Sociëteit*, bekijkt de parallelwereld van de standbeelden in de culturen waar ze een uitdrukking van is. Deel III, *Geloof in beelden*, gaat over de relatie tussen religie en beelden aan de hand van aloude beeldverboden. Deel IV, *Beeldspraak*, maakt een rondje langs 'medialogische' vernielingen en beziet hoe erfgoedopvattingen de breuken trachten te helen of juist zichtbaar te houden. Deel V, *Ruimte voor de kunst*, volgt in grote trekken de 'bevrijding' van de openbare kunst na de wereldoorlogen, met een bezoek aan Rotterdam als praktijkgeval, en zoomt in op de hedendaagse functie en de betekenis van monumenten. Tenslotte wil ik pleiten voor een meer ecologische benadering in de omgang met publieke beelden.

Een boek over beelden wint aan duidelijkheid als het goed geïllustreerd is. Niet iedereen kan ze allemaal kennen. Bij onze keuze van de foto's was de aansluiting tussen tekst en beeld leidend. Zoveel mogelijk is geprobeerd illustraties te vinden die kunnen fungeren als 'authentieke bronnen'. Oude ansichtkaarten en persfoto's zijn daar voorbeelden van.

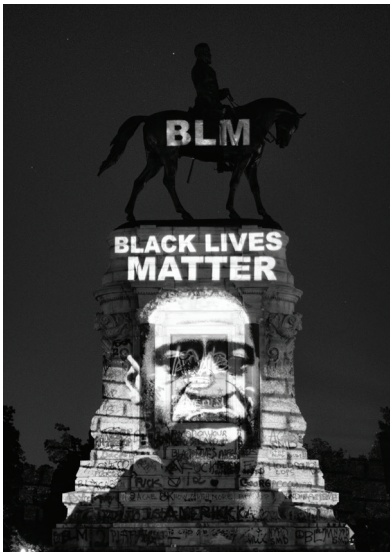
Maastricht, januari 2023

Verwijdering van het beeld Cecil John Rhodes van de campus van UCT Kaapstad op 9 april 2015. Foto David Harrison.

Uit de schaduw

Beeldenstormen heten niet voor niets beeldenstormen. Ze komen en gaan in betrekkelijk korte perioden. Deze stormen zijn mensenwerk en steken zelden spontaan op. Dat was zo bij de reformatoische beeldenstorm die de Nederlanden in 1566 trof, dat is zo bij de dekoloniserings-beeldenstorm in de jaren 2015-2022. 2015 was een cruciaal jaar. In Zuid-Afrika leidde de frustratie van (zwarte) studenten tegen het uitblijven van echte hervormingen tot een klimaat waarin één actie tegen een standbeeld het vuur van de opstand aanstak – alsof Luther zijn stellingen vastnagelde

Alex Criqui & Dustin Klein, *BLM Black Lives Matter*, projectie van een foto van George Floyd op het standbeeld van generaal Lee in Richmond VA op 8 juni 2020. Courtesy Reclaiming The Monument.

op de deur van de kerk te Wittenberg. In de Verenigde Staten haalden vanaf 2015 stadsbesturen honderden standbeelden weg om de banden met het racisme te verbreken. Deze beslissingen hadden politiek momentum door de boosheid die in 2013 de naam *Black Lives Matter* (BLM) had gekregen. Na de politiemoord op de zwarte Amerikaan George Floyd in Minneapolis op 25 mei 2020 kreeg de beweging orkaankracht.

Confederate Statues

Op 17 juni 2015 doodde een 21-jarige 'white supremacy'

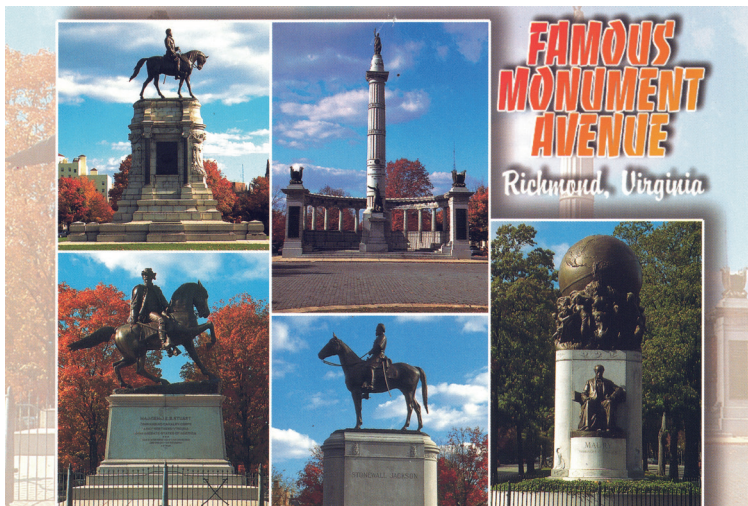
aanhanger negen Afro-Amerikanen in een kerk in Charleston, South Carolina en beriep zich op de symbolen van Geconfedereerde Staten (1861-1865). Racisme was dagelijkse werkelijkheid. Binnen enkele weken wist burgemeester Mitch Landrieu van New Orleans wat hem te doen stond: de procedure starten voor de verwijdering van de standbeelden van Jefferson Davis, Robert E. Lee en andere figuren van de Confederatie. Herinneren is wat anders dan vieren. “New Orleans is een plek waar we het leven, de vrijheid en het streven naar geluk vieren” en daar passen geen “openbare ergernissen” bij die ongelijkheid vertegenwoordigen, beargumenteerde de burgemeester, ook al zijn die nauw verbonden aan de geschiedenis. Nieuw was de wens om die standbeelden te verwijderen niet. In 1981 had zijn voorganger Ernest Morial er een mislukte poging toe gedaan. Behalve steun kreeg het stadsbestuur veel kritiek. Gouverneur Bobby Jindal van Louisiana bestempelde de verwijdering als gedram “vanuit New York”.¹ Er waren 13 gerechtelijke uitspraken nodig voordat de weg vrij was gemaakt voor de verwijdering. Op de dag dat het gebeurde benadrukte Landrieu in een historische speech de vastbeslotenheid om te breken met de sentimenten van de “Lost Cause”, de beweging die de raciale samenleving van het zuiden romantiseerde en in stand hield. De monumenten die verdwenen gaven “de sterke boodschap aan iedereen die in hun schaduw liep wie nog altijd de baas is in deze stad”.² Met deze woorden verwees hij ook naar de acties die de effectuering hadden willen tegenhouden met rechtszaken en bemoeilijkten met bedreigingen. De operatie, die was geschat op \$ 200.000 kostte miljoenen en de burgemeester – een “white southerner” – een deel van zijn aanhang.³

Van de ruim 700 beelden van confederale voormannen die in 2015 in de VS werden geteld, stond de helft in de staten Virginia, de beide Carolinas en Georgia. Vaak waren die opdrachten geweest van organisaties van weduwen en dochters van omgekomen militairen als rehabilitatie voor de helden van de “Lost Cause” van de zuidelijke staten. Southern Poverty Law Center (SPLC), een non-profit organisatie die strijdt tegen raciale en so-

ciale onrechtvaardigheid onderzocht in het rapport *Whose Heritage?* (2016) het verband tussen de totstandkoming van de beelden en raciale politieke agenda's.⁴ Het feit dat er in 1910, toen de burgerrechtenbeweging zich nationaal organiseerde, zoveel bronzen generaals op paarden bij waren gekomen, is geen toeval. Daarvoor wegstrijken werd moeilijk. Opmerkelijk was de verschuiving in de publieke opinie. In 2017 bleek uit een peiling van Reuters en IPSOS dat 54% van de ondervraagden voor handhaving van de monumenten was en 27% voor verwijdering. Na de affaire Floyd keerde de stemming om: 52% koos voor verwijdering en 44% voor handhaving. Volgens een *update* van het SPLC-rapport uit 2020 waren sinds de moordpartij in Charleston 123 monumenten verwijderd of verplaatst. Na 'Floyd' ging het hard: binnen enkele maanden verdwenen nog eens 70 monumenten.

Monument Avenue

Beeldbepalend was de teloorgang van de vijf ruitersstandbeelden uit 1890-1929 op de Monument Avenue in de vroegere Confederale hoofdstad Richmond. Die lommerrijke boulevard met villa's,

Famous Monuments Avenue Richmond, Virginia. Ansichtkaart.

kerken en instituten vol nostalgie naar de ‘zuidelijke’ levenswijze was nog in 1997 aangemerkt als *National Historic Landmark*. Om de hoek van *Monument Avenue* stond op 10 december 2019 een juichende menigte verenigd om een standbeeld dat verdacht veel leek op het standbeeld van de Confederale generaal J.E.B. Stuart. Het was de inhuldiging van *Rumors of War* van Kehinde Wiley, een zwart beeld van een jonge *African American* ruiter met *dreadlocks* die de oude generaal persifleerde. Die eigenzinnige overwinning op de vernedering van zwarten, een opdracht van

Kehinde Wiley, *Rumors of War*, 2019, gepresenteerd op Broadway Plaza, New York door Times Square Arts i.s.m. Virginia Museum of Fine Arts en Sean Kelly.

© Kehinde Wiley. Foto Kylie Corwin.

het Virginia Museum of Fine Arts die in 2019 was gepresenteerd op Times Avenue in New York, had hier – op oogafstand van de oude JEB – de bestemming. Met *Rumors of War* hebben “de overige Richmonders eindelijk een monument van een persoon te paard die eruitziet als zij zelf” zei burgemeester Levar Stoney bij de onthulling. Kehinde Wiley speehte: “Dit is niet het verhaal over ras of gender, maar over de openheid van America 2.0.”⁵ In juli 2020 gaf burgemeester Stoney de opdracht om alle confederale beelden in stadseigendom weg te halen waaronder

dat van JEB. Het resterende beeld van generaal Lee uit 1890, dat staatseigendom was, ging een roemloos einde tegemoet. Lee werd de ontmoetingsplek van een niet te stuiten beweging. Lichtkunstenaars Alex Criqui en Dustin Klein projecteerden er meer dan een jaar lang dagelijks activistische lichtbeelden op, in de eerste maanden soms tientallen per avond, in totaal ruim honderd.⁶ Deze toe-eigening brak de schaduw die het beeld over de stad had geworpen; ludieke en politieke acties, concerten, danspartijen, maaltijden volgden. Nadat de Supreme Court van

Alex Criqui & Dustin Klein, *Slavery is the next thing to hell*,
projectie van een foto van activiste Harriet Tubman op 20 juni 2020.

Courtesy Reclaiming The Monument.

de Staat Virginia daartoe de weg had vrijgemaakt, kon ook die schandvlek op 8 september 2021 worden verwijderd. De nieuwe agenda van “een toekomst gebaseerd op vrede, gerechtigheid en gelijkheid”⁷ kreeg kort daarop invulling door de toekenning van een grote subsidie van de Mellon Foundation aan de makers van *Reclaiming the Monument* voor een nieuw lichtproject om veronachtzaamde historische verhalen van Richmond te evalueren: *Recontextualising Richmond*.